

ÉLETTÖRTÉNETEK ÉS SORSESEMÉNYEK TÖRTÉNELMI HÁTTÉRBE

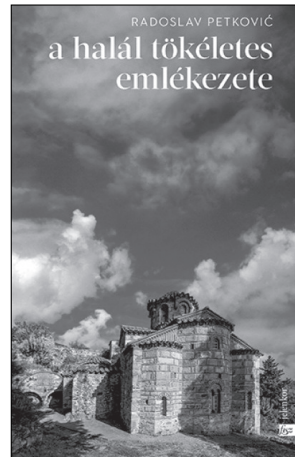
Radoslav Petković: A halál tökéletes emlékezete

Radoslav Petković eddigi írói munkásságának döntő többségét történelmi tematikájú prózák és esszék teszik ki. Az 1979-es *Put u Dvigrad* (A Dvigrádba vezető út) című regényében egy a 18. században kihalt isztriai város történetét meséli el ismerhető és ellenőrizhető, valamint fiktív események egymásba mosásával. A regényben a város szinte teljes mitológiaiát megalkotja, amelyben helyet kapnak a Velencei Köztársaság, a város kihalását okozó pestis-, majd maláriajárvány történelmi hitelességű időszakai, de megjelenik a könyv lapjain a legnagyobb fiktív dvigrádi reneszánsz költő, Ivan Vetručić (a hitelesség kedvéért még a születésének és halálának évszáma is), valamint Batista Calderoni, aki Vetručić bronzszobrát készítette el. Sőt, szerepel a regényben egy 1924-ben megnyitott dvigrádi bánya, s a város turizmusának fejlődését is előrevetíti.

A *Senke na zidu* (Árnyak a falon) című 1985-ös regényében Ivan Vetručić egy 19-20. század fordulóján élt flaneurré változik, aki, miközben beutazza Európát és az újonnan létrejött Jugoszláviát, mindvégig a fényképészetről és a filmről álmodozik; a fotó- és film-történet kronológiájára fűzi fel regényét Petković, amely az első fényképek megjelenésétől a hangosfilm korszakának kezdetéig terjedő időszakot öleli fel.¹ Az *Árnyak a falon*ban a borgesesi „elágazó ösvények” poétikája már egyértelműen összekapcsolódik Danilo Kiš történelemszemléletével (*Borisz Davidovics sírelméke, A holtak enciklopédiája*).² A *Put u*

¹ A regénnyel kapcsolatban talán nem érdektelen megemlíteni a sokszor szintén a történelmet tematizáló Márton László Petkovićéhoz hasonló alapötletből kiinduló *Árnyas főtca* című regényét. Míg Petković regénye szinkron folyamatot ír le, amelyet az olvasó mintha egy kiállításon vagy vetítésen nézne végig („ezen képek gyűjteményét lehet úgy alakítani, hogy egy egész élet történetét adják ki képekben... Az egyetlen, amit Önöknek tenniük kell: nyomják meg a kamerájuk gombját! A többi a mi dolgunk!” [9.]), Márton regénye egy statikus állapot retrospektív, a bizonytalanságokat tudatosan hordozó metafikciós kibontása („ez a történet egy fényképgyűjteményt idéz fel. A szerző eredeti célkitűzése az volt, hogy a képzelet munkája révén életre keltsen a fényképeken látható arcokat, egyszersmind az elbeszélői önkény jóvoltából e képzeletbeli élet közös fordulatait is létrehozza.” [6.]).

² A szűkebb régió további irodalmi párhuzamait Bencsik Orsolya is megemlíti a könyvhöz írt utószavában: Milorad Pavić, Svetislav Basara és Balázs Attila. (Bencsik Orsolya: *Szavak hálójába rejtett, édes tudástöredékek*) – A *Put u Dvigrad*dal tematikusan is összecseng Basara *Tajna istorija Bajine Bašte* (Bajina Bašta titkos története) című

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2017
618 oldal, 2999 Ft

Dvoigrad 2012-es, horvátországi kiadásához (Hiža od besid, Pazin) írt *Előszó*ban mindezt explicitté is teszi: ebben a regényben „megjelennek olyan témák is, amelyek később mint írók állandóan foglalkoztatni fognak. Nem annyira a történelem, sokkal inkább a történelem interpretációja, annak kérdése, hogy mire emlékezünk. (...) Egyes francia történészek, a *nouvelle histoire* képviselői nagy hatással voltak irodalmi világom formálódására, kialakulására.” (7).³ Ugyanakkor – ahogy az majd talán még erősebben fog jelentkezni a *Sors és körvonal* (Sudbina i komentari: Sors és kommentárok) bizonyos rétegeiben, s mindvégig jelen van *A halál tökéletes emlékezetében* (Savršeno sećanje na smrt)⁴ – a személyes történetek és a történelem hol fikciós, hol tényeket elősoroló, egymásba fonódó áradata mögött egyfajta imagológia is meghúzódik: *A halál tökéletes emlékezetében* nemcsak a nyugati és keleti kultúrák – valamint a balkáni önismeret – egymást keresztező és kiegészítő hálózata, de az arisztotelészi versus platóni-újplatonista filozófia (például a *Sors és körvonal*ban látenszen, *A halál tökéletes emlékezetében* expliciten megjelenő lélekvándorlás kérdése) is.⁵

A *Sors és körvonal*, valamint *A halál tökéletes emlékezte* egyformán két, egymást kiegészítő perspektívából tekint a történelemre, a történelmi emlékezetre, illetve a történelem emlékezetére: a múltat és a jelent, a történelmet és az egyéni sorsokat – „élettörténeteket és sorseseeményeket” (Tengelyi László) – állítva a középpontba. Nem tűnik véletlennek, hogy egyik nyilatkozatában Petković a saját maga feltette „mi a történelem?” kérdésre adott válaszait nem alternatívának, hanem egymás komplementereinek tartja: „mi is pontosabban a történelem, a historiográfia: tudomány, amely a múlt megismerésével foglalkozik, vagy a máról szóló metaforikus beszéd egy fajtája”.⁶ A múlt Petkovićnál tartalmazza a jelent, s a történelem, Vico szekularizált elméletéhez hasonlóan, spirális mozgású; a ciklusok állandóan ismétlődnek, de egy másik, magasabb szinten:⁷ a *Sors és körvonal*ban az azonos jelentésű névvel (Pavel Volkov és Pavle Vuković) rendelkező két főszereplőn, *A halál tökéletes emlékezetében* pedig a neoplatonikus Gemisztosz Pléthon – aki saját maga szerint Nikomakhosz reinkarnációja – és tanítványa, a regény központi alakja, Filarion reinkarnációján keresztül.

A halál tökéletes emlékezte esetében a tablószerű narratíva miatt reménytelen és felesleges a számtalan szereplő és esemény hitelességét, utalásrendszerét, mögöttes jelentését

2011-es regénye. Petković történelmi tematikájú regényei ugyanakkor a történelmet tematizáló, de a történelemtől való tudásunk biztos voltát megkérdőjelező horvát új-történelmi regények (magyarul Nedjeljko Fabrio Adria-trilógiája olvasható), valamint a történelmet elsősorban eszközként felhasználó, a 2000-es évek környékén megjelent magyar (ál)történelmi regények (Darvasi, Háy, Láng, Márton) típusaival is rokonságot mutatnak.

³ A zárójeles oldalszámok a hivatkozott művek megadott kiadására vonatkoznak.

⁴ Az eredeti cím egyértelműbb: a halálra való tökéletes emlékezésről/emlékezetről van szó, ahol a „sećanje” lexéma igei alakjában jelen van az „észben tartani”, „nem elfelejteni” duratív jelentése mellett a pontszerű „eszébe jutni” is.

⁵ Nemcsak a történelemszemlélet, a regényeken belüli regiszter- és műfajváltások, de a recepció szempontjából is párhuzamot mutat a *Sors és körvonal*, valamint *A halál tökéletes emlékezte*. Amit M. Nagy Miklós a *Sors és körvonal* kapcsán ír, „ökömönkösség” szempontjából érvényesnek tekinthető *A halál tökéletes emlékezetére* is: „olyan lassan csordogál a cselekmény, hogy (...) már-már beletörődünk, hogy ez a regény csak akkor válhat érdekesítő olvasmánnyá számunkra, ha sikerül egyfajta történelmi hangulatot gerjeszteni magunkban.” (M. Nagy Miklós: Napóleontól Nagy Imréig. *Jelenkor*, 2005/1, 99-100.)

⁶ Radoslav Petković: Književnost i istorija. *Vreme*, 2014. 04. 24. - <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1192255&print=yes> (2018.02.11.)

⁷ „Tehát, még ha valami olyasmi történik is, ami úgy néz ki, hogy megegyezik valamilyen azt megelőző eseménnyel, mégsem lesz ugyanaz, mivel a spirál egy másik helyén jelenik meg. Az, hogy a regényeim beszélnek-e vagy sem a máról, annak függvénye, hogy mi a történelem. A magam részéről hajlok arra, hogy regényeim kizárólag a máról szólnak, még *A halál tökéletes emlékezte* is.” (Radoslav Petković: Književnost i istorija. *Vreme*, 2014. 04. 24. - <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1192255&print=yes> (2018. 02.11.)

vizsgálni; a labirintus-poétika a borgesinél ugyan valamivel talán átláthatóbb, de minden bizonnyal szándékos extenziója ezt szinte lehetetlenné is teszi. Meggyőzően számol be ugyanakkor a Bizantium történelméről Petković *A halál tökéletes emlékezetét* megelőző, hatalmas információmennyiséget, forrásanyag-feldolgozást és forráskritikát tartalmazó előtanulmányában, a *Bizánci internet* (Vizantijski internet) című esszékötetben.⁸ A történelmmel való foglalkozás kapcsán említi meg itt Petković azt az állandóan jelentkező – s így közhelyesnek mutatkozó –, már Danilo Kiš által is felvetett problémát,⁹ amely szerint „minél komolyabban foglalkozik valaki történelemmel, annál nehezebb lesz világosan és egyszerűen elkülönítenie a »jó« és »rossz« fiúkat, kivéve persze a nacionalista történetírókat, akiknél »mi« mindig jók vagyunk, »ők« meg mindig rosszak.”¹⁰ Ehhez kapcsolódik – *A halál tökéletes emlékezte* esetére is konkretizálhatóan, s a regény előre való igazolását is magában hordozóan – a Petković szerint a „történelmiségen” felülemelkedő vagy a történelmi-kulturális aktualitásokat figyelmen kívül hagyó Edward Said-féle posztkolonializmus-kritika kritikája is, amelynek a két végpontja közül az egyik így hangzik: „Said *Orientalizmus* jó példa lehet az úgynevezett case storyra, és művének egy része, mindezekelőtt az, ahol kimutatja, milyen mértékben állnak saját koruk ideológiai követelményeinek alapján az objektív, tudományos megközelítés szószólói, vitathatatlanul értékes.” Ugyanakkor: „általában véve, a posztkoloniális kritika hajlamos arra, hogy a dolgoknak a történelem adott korszakára (...) valóban jellemző állását korábbi periódusokra is rávetítse, elegánsan eltekintve attól a tényről, hogy Európa és Ázsia viszonylatában – az ökonomia okán engedtessek meg nekünk most ez a durva leegyszerűsítés – a támadó és a meg-támadott szerepe rendszeresen felcserélődött...”¹¹

Az ökonomia fogalma Petković szerint központi kategória Bizánc történelmében – bár maga *A halál tökéletes emlékezte* a szó mai, köznapi értelmében nem nevezhető ökonomikusnak: „túlírt”. Ugyanakkor az élet, a történelem és a sorsok emberi léptékkel mért esetlegességének bemutatásával tökéletesen adekvát – tehát ökonomikus a szó bizánci történelemben használt értelmében. S ilyen módon koherensek a regény olyan, leginkább a könyv közvetítette szemléletmód legitimálását biztosító „kiterőí”, mint például a 4. fejezetében olvasható démonok részletes elősorolása az okkultizmussal foglalkozó E. A. Waite¹² műve alapján, és az okkulthoz, transzcendenshez – és természetesen Bizánchoz is – erősen vonzódo Yeats alakjának és műveinek meg- és felidézése.

Az ökonomia fogalmának értelme – ahogyan erre a *Bizánci internetet* is fordító Csordás Gábor figyelmeztet – csak érintőlegesen és részlegesen egyezik meg a szó mai használatának jelentésével, mivel a morál, a célelvűség és a teleológia egymáshoz való viszonyában értelmezett, amihez a *Bizánci internet* alapján a „képmutatás”, a „(bizánci) álnokság” fogalma is társul.¹³ „Az ökonomiát rendszerint az Ószövetségből vett példával magyaráz-

⁸ Radoslav Petković: *Vizantijski internet*. Stubovi kulture, Beograd, 2007. A *Bizánci internet* és *A halál tökéletes emlékezte* párosa kissé Nabokov *Anyegin*-fordításával analógnak is tekinthető. A *Bizánci internet* egyes részletei magyarul is olvashatók a *Jelenkor* 2008/2, 3, 4, 7-8 és a *Híd* 2010/1, 4 számaiban.

⁹ Danilo Kiš: Egy botránys (irodalmi) afférról, szubjektíve. In Danilo Kiš: *Anatómiai lecke*, Palatinus, Budapest, 1999, 11–46.

¹⁰ Radoslav Petković: *Bizánci internet*. *Jelenkor*, 2008/3, 450.

¹¹ Radoslav Petković: Egy nevétséges szokás. *Híd*, 2010/4, 50.

¹² S nem White, ahogy a könyvben minden bizonnyal a szerb transzkripció retranszkripciója miatt szerepel.

¹³ A fordító Petković szépírói munkásságának egyik jellegzetességéhez – a lebegtetéshez, a bizonytalanságot felmutató le nem záráshoz – igazodva indokolja választását: „itt el kellett döntenem, hogy ezt a kifejezést ikonomia alakjában használjam, vagy az ökonomia mellett maradjak. Az utóbbi megoldás »zavarba hozza« az olvasót, mert egy unalomig ismert szó lényegesen más jelentésben bukkan fel. Éppen ez volt az oka, hogy ezt választottam.” (*Jelenkor*,

ták; azzal a jelenettel, amikor Jákob becsapja vak apját, Izsákot (Ter, 27), hogy megszerezze áldását bátyja, Ézsau helyett. Ami morálisan természetesen bűn; ehhez a bűnhöz azonban, mondanák a bizánci teológusok – és most lép a színre ez a fogalom – ökonómiával kell viszonyulnunk, mert az egész emberiségnek haszna származott belőle. (...) Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a bizánciak hajlamosak voltak egy cselekedet sikerességét Isten akaratának tulajdonítani, akkor minden sikeres cselekedetet egyenesen Isten jóváhagyásával lehetett igazolni.” S ezt a logikát Petković – legalábbis a regényre érvényesen – el is fogadja, többes szám első személyben zárva le a kötet ökonómiával foglalkozó részét: mert különben, teszi fel a kérdést, „hogyan dicsőíthetnénk egy olyan nagy bibliai személyiséget, mint Dávid király, ha tetteit a hétköznapi morál álláspontjáról értékelnénk, olyan különleges kritériumok alkalmazása nélkül – mint amilyen az ökonómia?”¹⁴ Az ebben az értelemben használt oikonomia lehet az oka, hogy *A halál tökéletes emlékezetében* talán még annyi konvencionális, „európai” filozófiai-teológiai értelemben vett konkrét morális kérdés sem jelenik meg, mint a szerző előző regényeiben.

A halál tökéletes emlékezetében, hasonlóan a klasszikus történelmi regényekhez, az adott kor szemléletes – fiktív vagy valós emberi sorsokon és történelmi eseményeken keresztül – bemutatása szolgál háttérül. „Van egy kifejezés a filmiparban – mondja regényével kapcsolatban Petković –, a »kosztümös film«; minden olyan film, amelynek a forgatására a színészek nem a saját ruhájukban érkeznek, hanem egy külön erre a célra készített öltözetben. Ebben az értelemben *A halál tökéletes emlékezetét* műfaji szempontból »kosztümös regénynek« lehetne nevezni.”¹⁵ A szerző tudása elsősorban nem az adott pillanat előzményeinek és következményeinek ismeretéből adódik – az események narrátora váltakozó –, sokkal inkább az élettörténet-írás (ami Petkovićnál döntő többségében nem biográfiát jelent) bizonytalanságainak tudatában lévő filológus-historiográfus-szépíró tudása: „a történelmi példákkal az a baj, hogy általában többféleképpen értelmezhetőek” (376.). Mivel a történelmi kor adott Petković könyvében, nem kellett a regény világát az alapjaitól felépítenie;¹⁶ a relativizálást elkerülve még csak nem is értelmezi a történelmet, hanem emberi sorsokon keresztül mutatja meg a történelem és az élettörténetek kölcsönhatásának egyik lehetséges megjelenési formáját és funkcionálását.

A Sors és köröналban felvetett problémát vizsgálja tovább *A halál tökéletes emlékezetében* mind az egyes szám első, mind az egyes szám harmadik személyű narrációra érvényesítve: „vajon mindig segít-e megértenünk az eseményeket, ha elmerülünk bennük? (...) a legtöbb esemény, aminek szemtanúja az ember, csak egy összetört tükör cserepe, amelyben a történetek valódi képe is darabokra törik.” (370–371.) A szerző ugyanakkor a „Zeusz aranylánca”, a létezők teljes láncolatát átfogó alkímiai metaforából következő világszemlélethez tartja magát. Már a mottókban 2500 évet felölelő ellentétek kerülnek egymás mellé: Püthagorasz, Bernardus Trevisanus, Yeats, Einstein. Ebben „a kontinuitásban – természetesen különféle transzformációkon keresztül – egy vezérfonalat fedezhetünk fel, vagy Zeusz aranylancát vehetjük észre, amiről a neoplatonisták beszéltek, s amely mindent összeköt: Zeuszt az Olümposzon a tenger mélyén megbújó halakkal. De ez csak egyfajta

2008/7-8, 863.) – *A halál tökéletes emlékezetében* a fogalom viszont az autentikusabb és semlegesebb görög oikonomia alakban szerepel.

¹⁴ Radoslav Petković: Bizánci internet. *Jelenkor*, 2008/7-8, 863.

¹⁵ Radoslav Petković: Bezbrojne linije bezbrojnih mogućnosti. *Vreme*, 2009. 01. 22. - <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=804761> (2018. 02. 11.)

¹⁶ „Mindig a tapasztalataink alapján írunk, ha a tapasztalat alatt mindazon dolgok összességét értjük, amit hallottunk, olvastunk, amiről álmodtunk, vagy amire vágyakoztunk, s nem csak azt, amit tettünk, vagy velünk tettek. Az idő kiválasztása, amellyel foglalkozunk, soha nem véletlen.” (Radoslav Petković: Bezbrojne linije bezbrojnih mogućnosti. *Vreme*, 2009. 01. 22. - <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=804761> [2018. 02. 11.]

elgondolása és tolmácsolása a dolgoknak: lényegében egy emberi vágy, egyfajta kísérlet arra, hogy megismerjük ezt a Láncot.¹⁷

„Ott, ahol az emberi elme túlságosan találékony – olvasható *A halál tökéletes emlékezetének* elején –, valami nincs rendben: valaki vezérli, valaki irányítja.” (95.) Petković nem szolgál a „végső dolgok” elméletével, nála mindvégig megmarad a lényegében megválaszolatlan – mert a megismerés korlátaiba ütköző – kérdés: meg lehet-e közelíteni, meg lehet-e ismerni a végső titkot? A főként kabbalista színezetűnek tartott *A műfordító feladata* című – és a címben megjelölnél jóval mélyebb rétegekig hatoló – Benjamin-esszéiben és Petković szövegeiben, ami a felszín alatti erők működését illeti, meglehetősen hasonló szemléletmóddal találkozunk; elég csak két szót (a „fordítást” „műre”, illetve a „művet” „életre”) kicserélni Benjamin szövegében, hogy *A halál tökéletes emlékezetéhez* érkezzünk. „Ahogy az élet megnyilvánulásai a legbensőségesebben összefüggnek az élővel – írja Benjamin¹⁸ –, de semmit sem jelentenek számára, ekképp jön létre az eredetiből a fordítás. Méghozzá nem is annyira az életéből, inkább a »túléléséből«. Hiszen a fordítás későbbi, mint az eredeti mű, és jelentős művek esetében – mivel ezeknek sosem a születésük korszakában adódik választott fordítójuk (krónikásuk-értelmezőjük) – a mű tovább élésének stádiumát jelenti.” (73.) Majd a folytatásban: „A feladat: megtalálni a fordítás nyelvére irányuló olyan intenciót, amelyből az eredeti mű ver visszhangot azután az új nyelvi közegben.” (79.) S a Petković-szövegbeli tükörcserép-egyen tapasztalatának párhuzamát illetően: „Ahogy tudniillik egy edény cserepeinek ahhoz, hogy összeilleszthetőek legyenek, a legparányibb peremvonal-részletükkel is illeszkedniük kell egymás vonalához, ám azonosnak lenniük korántsem szükséges, így kell a fordításnak, az eredeti mű értelméhez való mindenképpen hasonulás helyett, szeretettel, s az eredeti elgondolás-módot saját nyelvi közegében a legapróbb részletekig kidolgozva, olyképp alakulnia, hogy a kettő együtt, mint egyetlen edény töredéke, töredéke egyetlen nagyobb nyelvnek, jelenjék meg.” (82.)

¹⁷ Radoslav Petković: Bezbrojne linije bezbrojnih mogućnosti. *Vreme*, 2009. 01. 22. - <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=804761> (2018. 02. 11.)

¹⁸ A Benjamin-idézetek a szerző *Angelus novus* (Magyar Helikon, Budapest, 1980) című kötetéből valók.